

Research Paper

A Comparative Study of Bada's Doctrine and Openness Thinking in Solving the Conflict between Divine Foreknowledge and Human Free Will

Eisa Mohammadinia ^{*1} , Seyed Mohammad Ali Dibaji² ¹ Ph.D. of Philosophy of Religion, Farabi Campus, University of Tehran, Qom, Iran² Assistant Professor of Philosophy of Religion, Farabi Campus, University of Tehran, Qom, Iran

10.22080/jre.2024.24308.1165

Received:

September 25, 2022

Accepted:

August 26, 2023

Available online:

March 18, 2024

Keywords:

open theology, Christian word, divine foreknowledge, human free will, principle of innovation

Abstract

Open theology is a theological movement that emerged from the heart of the evangelical Christian tradition at the end of the 20th century and was concerned with drawing a model of God's action in the world, based on which it could resolve the conflict and inconsistency in traditional theology, that is, between free will/human agency and God's prior and absolute knowledge. This thinking, which is considered a new approach in the field of theology and philosophy of religion, has raised views that have attracted the attention and criticism of many thinkers, both philosophically and theologically. Looking at the precious heritage of Islamic and especially Shiite thought, it can be seen that the doctrine of Bada can be more successful in solving the problem of human free will and divine foreknowledge; because based on open theism, it is necessary to give up the application of divine knowledge, in addition to ascribing attributes such as changeability to God in order to protect human free will, while with the help of Bada's teaching, it is possible to maintain the application of divine knowledge and to consider man as a being with absolute free will. In this research, an attempt was made to explain this superiority.

***Corresponding Author:** Mohammad Sadeq Badakhsh**Address:** Ph.D. of Philosophy of Religion, Farabi Campus, University of Tehran, Qom, Iran**Email:** sadeghbad61@yahoo.com**Tel:** 03536215272

Extended Abstract

1. Introduction

Open theism is a new approach in the field of theology and philosophy of religion, which has attracted many criticisms from contemporary thinkers with its opinions and views. The main claim of the supporters of this approach is that many of the common teachings of the Christian word about God's nature and attributes are not in accordance with the Bible, and therefore, it has created inconsistencies in religious thoughts. One of these inconsistencies is manifested in the conflict between divine foreknowledge and human free will. While redefining some of God's attributes, open-minded believers have attributed other characteristics to God, such as dynamic absolute knowledge, universal sovereignty, and temporality, and in this way have tried to resolve the aforementioned conflict.

They also believe that by gaining new experiences, God's knowledge is greater, and changes in His plans or decisions are achieved. On this basis, open theologians consider the knowledge of God and the future of the world to be open and document the determination of the direction of the future to human discretion and the lack of God's knowledge.

Despite all the efforts of open theologians, their thinking has faced many criticisms from Western thinkers and even Christian and church elders, which will be mentioned in this study. However, another doctrine that has been raised regarding the issue of human free will and changing destiny in the future is the doctrine of Bada.

With the help of this teaching, it is possible to avoid the problems faced by classical theism (which needs to modify its

traditional propositions in the face of modern problems) and open theism (which breaks too much from their religious tradition to solve problems) and provided the appropriate answer to resolve this inconsistency.

In this model, without creating any injury, modification, or limitation in the absolute knowledge of God, it is possible to create more space for human will and discretion and to resolve the incompatibility claimed by the dissidents, in addition to the fact that with the help of this doctrine, religious tradition and theology also remained intact.

Therefore, the present study first explains the doctrine of openness and their method of solving the famous conflict between divine foreknowledge and human free will. Then, to resolve the conflict between divine foreknowledge and human free will, another model is drawn that does not fall into the trap of the extremes of open theologians, whose critics have accused them of breaking from their religious tradition, and while adhering to the tradition of Abrahamic religions and the traditional image of God in these religions, it also answers the question of the defenders of human free will. This more successful model is the Islamic and Shia Bada's theological perspective and intellectual principle that the Imami Shia tradition has put forward.

2. Findings

Based on what is obtained in this research, it can be said that the Islamic doctrine of Bada is a more successful model compared to the newly emerging doctrine of openness in solving the conflict between divine knowledge and human free will.

3. Conclusion

Open theology is a theological movement that emerged from the heart of the evangelical Christian tradition at the end of the 20th century and was concerned with drawing a model of God's action in the world that could be based on the conflict and incompatibility in traditional theology, that is, between free will/human agency and God's prior and absolute knowledge. This thinking, which is considered a new approach in the field of theology and philosophy of religion, has raised views that have attracted the attention and criticism of many thinkers, both philosophically and theologically.

Regarding God's knowledge of the future, they believe that God has a complete and definite knowledge of the past and present, but the future is not completely determined. Therefore, God's knowledge of the future is certain and definite (closed) to a certain extent and uncertain (open) to an indefinite extent; because the future is open and uncertain to what humans decide to do. While denying God's definitive previous knowledge of the voluntary actions of humans in the future, they attribute the characteristic of possibility and probability to these events in relation to divine knowledge, and by stating that divine knowledge is equivalent to reality, they try to prove that God's knowledge is passive and consider it subordinate.

This view has been criticized by many Christian thinkers and some Muslim researchers. In this research, after explaining the doctrine of openness, the principle of innovation has been introduced as a successful model compared to the doctrine of openness in solving the problem of divine foreknowledge and human free will. The difference is that by adhering to this

Shiite doctrine, man has not fallen into the trap of many problems and conflicts that open theology has faced, and more importantly, we will not distance ourselves from the conventional religious tradition.

Based on what was presented from Shiite thinkers' point of view, divine knowledge is absolute and infallible, and it is only in the third order of divine knowledge that Bada occurs because it depends on the fulfillment of conditions or the removal of obstacles. Of course, this dependence on divine knowledge has been done by the will of God and based on wisdom and justice. But in God's inherent and immanent knowledge, all possible situations are assigned to fulfill the conditions and remove the obstacles of divine knowledge, and the final destiny is known only to God.

In addition, according to these thinkers, divine judgment is of two types: definite and non-definite, and Bada is present in the second part. According to this principle, the good and bad deeds of man change his destiny, and with this interpretation, in addition to recognizing the authority of man in doing his deeds, it is also possible to give him the possibility of changing his developmental destiny as the application of God's knowledge and will is also preserved.

Funding

There is no funding support.

Contribution of the authors

Mr. Isa Mohammadi Nia is the corresponding author of this article and takes full responsibility for it. Dr. Syed Mohammad Ali Dibaji has also helped in this article.

Conflict of interest

The authors of this article have no conflict of interest.

Acknowledgments

The authors appreciate and thank all the researchers who work in the field of philosophy of religion. Also, great

appreciation is given to the workers of the magazine of Research in Philosophy and Religion.

References

- Hasker, William (1989). *God, Time, and Knowledge*. New York: Cornell University Press.
- Mohammadi Nia, I. (1400). *Explanation of science and divine providence and their relationship with human agency in open theology (with emphasis on John Saunders' view) and its criticism based on Sadra'i philosophy* (doctoral thesis), Tehran: University of Tehran.
- Nassif, M. A. (2008). *Al-Taj al-Jamae l-Asul fi Ahadith al-Rasul*. Beirut: Dar al-Khilafah
- Pinnock, C. (1996). God's Sovereignty in Today's World. *Princeton: Theology Today*, 53(1).
- Pinnock, C., Rice, R., Sanders, J., Hasker, W., & Basinger, D. (1994). "The Openness of God: A Biblical Challenge to the Traditional Understanding of God". Downers Grove: Intervarsity Press.
- Saadi, M. J., & Salawatizadeh, M. (1392). The innovation and criticism of contemporary Salafion theory. *Theological Research Quarterly*, 11(3).
- Shahrastani, A. K. *Al-Mullam wa Al-Nahl*. Vol. 1. Beirut: Dar al-Maarif.
- Sanders, J. (1998). *The God Who Risks: A Theology of Providence*. Downers Grove: Intervarsity Press.
- Sanders, J. (2007). An Introduction to Open Theism. *Reformed Review*, 60(2).
- Sobhani, J. (1414 AH). *Al-Bada'a in the Light of the Book and Sunnah*. Qom: Al-Nashar al-Islami Foundation.
- Tabatabaei, M. H. (1393). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Volume 11, Qom: Jamia Madrasin.
- The Holy Quran*.

علمی

بررسی تطبیقی آموزه بداء و تفکر گشودگی در حل تعارض علم پیشین الهی و اختیار انسان

عیسی محمدی نیا^{۱*}، سید محمدعلی دیباجی^۲

^۱ استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه مازندران. ایمیل: e.mohammadinia@umz.ac.ir
^۲ دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی پردیس فارابی دانشگاه تهران. ایمیل: Dibaji@ut.ac.ir

doi 10.22080/jre.2024.24308.1165

چکیده

خداباوری گشوده، جنبشی الهیاتی است که در اواخر قرن بیستم میلادی از دل سنت اوانجلیکال مسیحی سر برآورد و دغدغه ترسیم مدلی از فعل خداوند در عالم را داشت که بتواند براساس آن تعارض و ناسازگاری موجود در الهیات سنتی، یعنی بین اراده آزاد/ اختیار بشر و علم پیشین و مطلق الهی را رفع کند. این تفکر که رویکردی نوین در عرصه الهیات و فلسفه دین به شمار می‌رود، دیدگاه‌هایی را مطرح کرده که هم به لحاظ فلسفی و هم به لحاظ الهیاتی و کلامی توجه و انتقاد بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده است. با نگاه به میراث گران‌بهای اندیشه اسلامی و به‌خصوص شیعی، می‌توان دریافت که آموزه بداء در حل مسأله اختیار بشر و علم پیشین الهی می‌تواند موفق‌تر عمل کند؛ چراکه براساس خدایاوری گشوده، بایستی از اطلاق علم الهی صرف نظر نمود، علاوه بر آن که صفاتی همچون تغییرپذیری را به خداوند نسبت داد تا از اختیار بشر محافظت کرد؛ درحالی‌که با کمک آموزه بداء، می‌توان هم اطلاق علم الهی را حفظ نمود و هم انسان را موجودی با اختیار مطلق دانست. در این پژوهش تلاش می‌گردد تا این برتری تبیین گردد.

تاریخ دریافت:

۳ مهر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۴ شهریور ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۲۸ اسفند ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

الهیات گشوده؛ کلام مسیحی؛ علم پیشین الهی؛ اختیار بشر؛ اصل بداء.

* نویسنده مسئول: عیسی محمدی نیا

آدرس: دانشگاه مازندران

ایمیل: e.mohammadinia@umz.ac.ir

۱ مقدمه

در این مدل، بدون ایجاد جرح و تعدیل و محدودیت در علم مطلق الهی، می‌توان فضای بیشتری برای اراده و اختیار بشر به وجود آورد و ناسازگاری ادعا شده از سوی مستشکلین را رفع نمود. علاوه بر این که می‌توان به کمک این آموزه به سنت دینی و الهیاتی نیز پای‌بند ماند.

از همین رو، ابتدا به تبیین آموزه گشودگی پرداخته و به بیان روش آن‌ها در حل تعارض مشهور علم پیشین الهی و اختیار انسان خواهیم پرداخت. سپس برای حل مناقشه بین علم پیشین الهی و اختیار بشر، مدل دیگری ترسیم می‌گردد که در دام افراط الهی‌دانان گشوده که منتقدانشان آنها را به گسستن از سنت دینی خود متهم کرده‌اند، نیفتد و در عین پای‌بندی به سنت ادیان ابراهیمی و تصویر سنتی خداوند در این ادیان، به مسأله مدافعان اختیار آزاد بشر نیز پاسخ دهد. این مدل موفق‌تر، دیدگاه الهیاتی و اصل فکری اسلامی و شیعی بداء است که سنت شیعی امامی آن را مطرح نموده است.

۲ آموزه گشودگی و انتساب صفات جدید به خداوند

یکی از مهم‌ترین وجوه تمایز الهی‌دانان گشوده، پیش از توجه به دیدگاه آنان در مسأله علم پیشین الهی و اختیار بشر، انتساب صفاتی است که از سوی آنان به خداوند انجام گرفته تا از این طریق مسیر خود را از الهیات کلاسیک جدا نموده و در جهت ترسیم و تبیین آموزه گشودگی گام بردارند. البته آن‌ها تلاش نمودند تا با این کار خداوند را از حصار که به زعم آنان الهیات سنتی برای او ایجاد نموده بود، نجات داده و او را با جهان و مخلوقات آشتی دهند. از همین رو پیش از تبیین روش خداوران گشوده در حل مسأله تعارض علم الهی و اختیار بشر، برخی از صفاتی را که آنان به خداوند نسبت داده‌اند، تبیین خواهیم نمود.

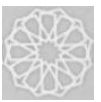
خداوران گشوده تأکید می‌کنند که توصیف آن‌ها از صفات خداوند، دقیقاً مطابق است با آن چه که

خدااباوری گشوده، رویکردی نوین در عرصه الهیات و فلسفه دین به‌شمار می‌رود که با نظرات و دیدگاه‌های خود انتقادات بسیاری را از سوی اندیشمندان معاصر به خود جلب کرده است. ادعای اصلی حامیان این رویکرد این است که بسیاری از آموزه‌های رایج کلام مسیحی در باب ذات و صفات خداوند مطابق با کتاب مقدس نیستند و از همین رو ناسازگاری‌هایی را در اندیشه‌های دینی به وجود آورده است. یکی از این ناسازگاری‌ها، در مسأله تعارض میان علم پیشین الهی و اختیار انسان نمود پیدا می‌کند. خداوران گشوده ضمن بازتعریف برخی صفات خداوند، صفات دیگری همچون علم مطلق پویا، حاکمیت عام و زمان‌مندی را به خداوند نسبت داده و بدین طریق سعی در حل تعارض مذکور نموده‌اند.

همچنین آن‌ها بر این باورند که با کسب تجارب جدید، علم خداوند بیشتر و تغییر در برنامه یا تصمیمات او حاصل می‌شود. الهی‌دانان گشوده بر همین اساس، علم خدا و آینده جهان را گشوده می‌دانند و تعیین سمت و سوی آینده را به اختیار و اراده انسان و فقدان علم خداوند مستند می‌کنند.

علی‌رغم همه تلاش‌های الهی‌دانان گشوده، تفکر آنان با انتقادهای فراوانی از سوی اندیشمندان غربی و حتی بزرگان مسیحیت و کلیسا روبه‌رو گردیده است که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد. اما یکی دیگر از آموزه‌هایی که در خصوص مسأله اختیار انسان و تغییر سرنوشت او در آینده مطرح گشته، عبارت است از آموزه بداء.

با کمک این آموزه می‌توان از مشکلات پیش روی خدااباوری کلاسیک (که در مواجهه با ایرادات مدرن نیازمند جرح و تعدیل در گزاره‌های سنتی خود هستند) و خدااباوری گشوده (که برای حل معضلات، بیش از حد از سنت دینی خود می‌گسلند) جلوگیری کرد و پاسخ مناسب برای رفع این ناسازگاری ارائه نمود.

نسبت به قدرت و حاکمیت او دارد. این تفکر به ما اجازه می‌دهد تا خداوند را موجودی ریسک‌پذیر بدانیم و به جای آن‌که او را خارج از محدوده تاریخ و امری فراتر از آن قرار دهد، بر فعالیت و اثرگذاری خدا بر تاریخ تأکید می‌نماید. بدین معنا که او برای دست‌یابی به اهداف خود، نسبت به وقایع و حوادث عالم عکس‌العمل نشان می‌دهد. خدای سه‌گانه، این مسیر را با نهایت عشق که یکی از مهم‌ترین صفات وجودی‌اش است، می‌پیماید.

همچنین در این تفکر، خداوند به جای تصمیم‌گیری مطلق و یک‌جانبه در خصوص آینده، اقدام به خلق مخلوقاتی نموده که ظرفیت ایجاد شگفتی را در او دارند. در این نگاه، خداوند همانند والدین، با مخلوقات در شادی‌هایشان، شراکت داشته و هنگام رنج و سختی نیز همانند آن‌ها رنج می‌برد. همچنان که مداوم در حال تلاش برای تحقق بهترین زندگی برای آن‌هاست (Pinnock, 1994: 125).

خداباوران گشوده، اکثر صفات خداوند را به صورت مطلق پذیرفته‌اند، به طوری که قدرت مطلق، علم مطلق، حاکمیت مطلق و ... از سوی آنان مورد قبول واقع شده، اما منظور از اطلاق در این صفات انحصار این صفات در خداوند نیست. بدین معنا که قدرت و حاکمیت اساساً منحصرأ در اختیار خداوند نیست و خداوند عامدانه و عاشقانه اقدام به واگذاری بخشی از قدرت و حاکمیت خود به مخلوقات مختار نموده تا با تعامل با آن‌ها به خلق تاریخ بپردازد (Pinnock, 1996: 4-5).

همچنین این شراکت در قدرت و حاکمیت منجر به نقض اطلاق و حلول نقص در خداوند نمی‌گردد؛ چراکه از دیدگاه الهیات گشوده، حکومت و کنترل نمودن مخلوقاتی که دارای سهمی از قدرت و حاکمیت هستند، بسیار سخت‌تر از حکومت نمودن بر مخلوقات فاقد قدرت است (Pinnock, 1994: 114-116).

در کتاب مقدس در باب خداوند ارائه شده است. از همین رو معتقدند چنین توصیفی هرگز برای کسانی که با کتاب مقدس مأنوس باشند، امری عجیب و شگفت‌آور نخواهد بود (Pinnock, 1994: 101).

در این نوع تفکر، خدایی که بشر به آن عشق می‌ورزد و او را عبادت می‌کند، موجودی زنده و فعال است که به لحاظ متافیزیکی یک موجود اجتماعی بوده و علاقمند به برقراری رابطه با مخلوقات است. او دارای پویایی بوده، بدین معنا که با مخلوقات دچار کنش و واکنش می‌گردد و از جهان در حال تغییر، جدا و خارج نیست؛ بلکه با مخلوقات ارتباط داشته و زندگی را با آن‌ها شریک است. چنین خدایی فقط به هدایت انسان‌ها مشغول نیست، بلکه به تعامل با آن‌ها نیز می‌پردازد. او همچنین به هر آن چه که روی زمین رخ می‌دهد و به ما مرتبط است، واکنش نشان می‌دهد (Pinnock, 2003: 5-6).

در این توصیف، اگرچه خداوند خالق و قادر مطلق است، اما از قدرتش با زیرکی و دقت استفاده می‌کند؛ چراکه با خلق نمودن موجودات مختار و وارد رابطه عشق با آن‌ها شدن، گشودگی خود را به نمایش گذاشته است (Pinnock, 1994: 124).

حامیان تفکر گشودگی خداوند، معتقدند سعی در اصلاح تکفر سنتی در خصوص صفات خداوند داشته‌اند و در این مسیر دچار اشتباه نشده‌اند (Gardoski, 2011: 8). در این نگاه، خداوند بر همه چیز قاهر است و در همه جا نیز حضور دارد. او اگرچه تغییرناپذیر می‌باشد، اما با جهان در حال تغییر مرتبط است. قدرت خداوند نامحدود است، اما می‌تواند در شکل‌هایی به کار گرفته شود که به نظر ضعیف به نظر برسد (Wellum, 2002: 2). او هرگز دچار تغییر و فساد نمی‌گردد، اما با تغییرات زمانی ارتباط دارد. از همه چیز مطلع است، اما همچنان در حال یادگیری تغییرات در جهان است (Hasker, 1989: 145).

الهیات گشوده بر صفت‌های سخاوتمندی، حساسیت و ریسک‌پذیری خداوند، تأکید بسیاری

از نگاه ساندرز، آن چه برای خداوند واجد اهمیت و ارزش است، رابطه‌ای عاشقانه است و اختیار وسیله‌ای برای تحقق این مهم خواهد بود. ساندرز بر این عقیده است که این تبیین از اختیار هرگز منجر به تقلیل عظمت و شکوه الهی نمی‌گردد. اگرچه برخی سازگارگرایان آن را تأسف بار توصیف نموده‌اند. وی معتقد است فهم سازگارگرایانه از اختیار و علم و اراده الهی، بیشتر از تبیین ناسازگارگرایانه، به تقلیل شکوه و عظمت الهی منجر می‌گردد (ibid).

بنابراین تعریف برگزیده از اختیار از منظر الهی‌دانان گشوده و جان ساندرز همان تعریف مرسوم است که براساس آن اگر شخص S در انجام فعل A وقتی مختار است در انجام یا ترک آن فعل در زمان T آزاد باشد.

۴ علم مطلق پویا؛ راه حل خداپاوران گشوده

خداپاوری گشوده درباره علم مطلق خداوند و به‌طور خاص در خصوص علم پیشین خداوند، دیدگاه بدیعی را مطرح نموده است. حامیان این تفکر معتقدند خدا علم پیشینی مطلق دارد، اما این با علم پیشینی مطلق قطعی متفاوت است. آن چه خداپاوری گشوده منکر آن است، علم پیشینی مطلق قطعی است، نه علم پیشینی مطلق. این دیدگاه بر این باور است که علم خدا هم‌گستره با واقعیت است و واقعیت آینده این است که بخشی از آن متعین و بسته و بخشی از آن نامتعین و گشوده است.

به عبارت دیگر، اختلاف نظر میان خداپاوری گشوده و خداپاوری کلاسیک، درباره گستره و قلمرو علم الهی نیست؛ بلکه درباره مضمون و مفاد واقعیتی است که خدا کاملاً به آن علم دارد (Boyd, 2002: 233). واقعیت آینده همراه با احتمالات و شایدها است و در نتیجه واقعیتی که خداوند می‌داند نیز همراه با احتمالات و شایدها است. خداپاوران گشوده معتقدند فقط این دیدگاه است که می‌تواند عباراتی از کتاب مقدس را همچون «نظر

خداپاوران گشوده، همچنین صفات دیگری را به خداوند نسبت می‌دهند که در تفکر الهیات سنتی مسبوق به سابقه نبوده‌اند. صفاتی همچون رابطه-مندی، ریسک‌پذیری، تغییرپذیری، تأثیرپذیری و زمان‌مندی. آن‌ها با انتساب چنین صفاتی به خداوند سعی در ارائه تصویری گشوده از خداوند داشته‌اند که ارزیابی موفقیت آن‌ها در این امر در ادامه از نظر خواهد گذشت (ibid).

۳ تبیین اختیار به‌عنوان جزء ضروری رابطه خداوند با انسان در الهیات گشوده

جان ساندرز، یکی از صاحب‌نظران این تفکر، معتقد است مدل تبیینی کتاب مقدس از خداوند به‌عنوان یک موجود مشخص، حاکی از این است که او دارای رابطه تعاملی و واقعی با انسان‌هاست و این مدل به‌خوبی با تبیین ناسازگارگرایان از اختیار انسان سازگار است؛ زیرا براساس متن کتاب مقدس، نظر خداوند تغییر می‌کند، به افعال ما واکنش نشان می‌دهد و دارای مکالمه و گفت‌وگو با بندگان است. لذا مدل تبیینی ناسازگارگرایان هرگز تقلیل شأن و عظمت الهی را در پی نخواهد داشت و تأییدی بر این موضوع خواهد بود که خداوند در رابطه با مخلوقات چگونه عمل می‌کند. از این رو، اگر عباراتی که در کتاب مقدس بیانگر دعا و رابطه عاشقانه میان خداوند و بندگان است، صحیح باشند، آنگاه اختیار تبیین‌شده در ناسازگارگرایی نیز لازم است پذیرفته شود (Sanders, 1998: 236).

وی تصریح می‌کند که اختیار، جزئی ضروری برای برقراری رابطه عاشقانه میان انسان و خداوند است. او حتی معتقد است نباید استدلال معروف «دفاع مبتنی بر اختیار» را این گونه نامید، بلکه نام درست آن «دفاع مبتنی بر منطق عشق» است؛ چراکه این دفاع و استدلال مبتنی بر هدف خداوند از خلقت است تا اینکه ابتناء آن بر ساختار وجودی انسان باشد (ibid: 237).

می‌گیرند، گشوده و نامتعیین است. به این معنا که آینده‌های فراوان ممکن می‌تواند وجود داشته باشد. خداوند البته به همه آن‌ها با صفت امکانی بودنشان آگاهی دارد، یعنی خداوند به همه چیز آن گونه که هست آگاهی دارد، نه آن گونه که نیست. آینده فی نفسه امری ممکن (نه ضروری) است، لذا خداوند نیز آینده را به مثابه یک امر ممکن می‌داند، نه به مثابه یک امر محقق شده (Sanders, 2007: 206). این ندانستن، کمال الهی را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد. به تعبیر کلارک، «این که خداوند چیزی را که فی نفسه دانستنی نیست نمی‌داند، نمی‌تواند نقص محسوب شود» (Clarke, 1973: 65).

بنابراین، عالم مطلق پویا بودن خداوند در نگاه ساندرز بدین معناست که خداوند به تمام اموری که قابل دانستن هستند علم داشته باشد و محال است چیزی که او بداند کاذب باشد. همان طور که قدرت مطلق او به معنای «توانایی انجام هر کار که منطقاً ممکن است» ضعیفی برای خداوند محسوب نمی‌شود، علم مطلق به معنای «دانستن هر امر که منطقاً دانستنی است» نیز نقصی برای خداوند به حساب نمی‌آید. آینده امری نیست که منطقاً قابل دانستن باشد و نداشتن علم پیشین الهی نسبت به امور آینده موجب ضعف در کمال الهی نخواهد شد. به طور کلی، خداپاوران گشوده ضمن انکار علم پیشین قطعی خداوند به افعال اختیاری انسان‌ها در آینده، صفت امکانی و احتمالی را در خصوص علم الهی به این وقایع نسبت می‌دهند. بدین گونه آن‌ها ضمن حفظ اطلاق علم الهی، اختیار را نیز برای بشر اثبات نموده‌اند.

حال باید دید این تلاش آن‌ها چقدر با مبانی دینی و عقلی بشر (خواه در مسیحیت و یا اسلام) سازگار است. در ادامه و پس از تبیین آموزه بداء و روش حل این تعارض به کمک این آموزه، نقدهای وارد بر خداپاوری گشوده در حل تعارض علم پیشین الهی و اختیار بشر را از نظر خواهیم گذراند.

خداوند عوض می‌شود»، «از تصمیم خود پیشیمان می‌شود»، «از آینده به صورت مشروط سخن می‌گوید»، «از آن چه رخ می‌دهد احساس تعجب یا ناامیدی می‌کند» و «انسان‌ها را مورد آزمایش قرار می‌دهد تا بداند حقیقتاً در قلب و دروان آن‌ها چه می‌گذرد»، به خوبی تفسیر و تبیین کند (Boyd, 2001: 10).

از نظر آن‌ها نیز علم خداوند خطاناپذیر بوده و دربردارنده تمام واقعیت است. علم مطلق خدا در نگاه الهیات گشوده، یعنی او هر واقعیتی را همان گونه که هست می‌داند. بنابراین بحث بر سر این نیست که خدا عالم مطلق است یا خیر؛ بلکه بحث در این جاست که آن واقعیتی را که خدا به آن علم دارد چه ماهیتی دارد؟ (Belt, 2002: 5).

در این جا این اشکال مطرح می‌گردد که آیا این نظریه (علم خدا به جهان، همراه با تغییر جهان، تغییر می‌کند) مستلزم این نیست که بگوییم خدا چیز جدیدی را درباره جهان کشف می‌کند یا می‌آموزد؟ یعنی قبلاً این امر را نمی‌دانسته و حالا آن را می‌داند؟ تمام خداپاوران گشوده قبول دارند که خدا نه چیز جدیدی را کشف می‌کند و نه مطلب نویی را می‌آموزد؛ زیرا این دو به معنای حرکت ذهن از مجهول به معلوم است که ویژگی علم انسانی است. درحالی‌که خداوند چنین سازوکاری ندارد. بلکه علم خدا در نگاه آن‌ها هم‌ارز با واقعیت است. یعنی خدا علم به احتمالات دارد همان‌گونه که درواقع هستند. اگر این احتمالات در طول زمان تبدیل به واقعیاتی ثابت شوند، علم خدا نیز به آن‌ها خطاناپذیر و متعیّن و هم‌ارز با آن‌ها خواهد بود (ibid). درواقع آن‌ها معتقدند خداوند دارای علمی پویا است، علاوه بر آن که همچنان صفت اطلاق را به علم الهی نسبت می‌دهند.

علم مطلق پویا بدین معناست که خداوند به گذشته و حال علم جامع و قطعی دارد، اما آینده چیزی نیست که قابل دانستن باشد، بلکه هرچیزی که دانستن آن منطقاً ممکن باشد خداوند بدان علم دارد. آینده با توجه به تصمیم‌هایی که انسان‌ها

۵ مفهوم و اصطلاح بداء

این آموزه به‌عنوان یکی از دیدگاه‌های اختصاصی مسلمانان مطرح است، اما با وجود این، باعث تمایز میان آنان نیز شده است. نخست معنای لغوی و اصطلاحی این مهم را که منشأ اختلاف در میان مسلمانان گردیده تبیین و سپس حل تعارض علم الهی و اختیار بشر را با کمک آن تشریح می‌کنیم.

بداء در لغت به معنای «ظاهرشدن» است (المقری الفیومی، ۱۴۰۵: ۴۰/۱؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۱۱۳/۱). به تعبیر برخی دیگر از لغویون، بداء عبارت از ظهور شیء بعد از خفا یا پیداشدن رأی جدید است (فیروزآبادی، ۱۴۱۲: ۱۷۰/۱؛ جوهری، ۱۴۱۰: ۲۲۷۸/۶؛ ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲۱۲/۱؛ ابن منظور، ۱۴۰۸: ۳۴۷/۱). شهرستانی برای بداء سه معنا ذکر کرده است: الف) بداء در علم که به معنای ظهور علم جدیدی برخلاف علم سابق است؛ ب) بداء در اراده که به معنای ظهور اراده‌ای برخلاف اراده و حکم سابق است؛ ج) بداء در امر که به معنای ظهور امری در پی امر سابق است که برخلاف امر سابق بوده است (شهرستانی، بی‌تا: ۱/ ۱۷۲-۱۷۱). با مقداری تعمیم در معنای مقولات می‌توان گفت: معنای اولی از مقوله علم، دومی از مقوله کیف نفسانی و سومی از مقوله فعل است.

برخی بر این باورند که این سه معنا از معانی بداء نبوده و جزء لوازم معنای لغوی آن هستند؛ زیرا بداء در لغت همان معنای ظهور در علم است. بنابراین ظهور علم جدید برخلاف علم سابق منشأ تغییر رأی و عزم و نیز تغییر امر و نهی نیز می‌گردد. بنابراین ظهور اراده جدید و نیز ظهور امر جدید جزء لوازم ظهور علم است. بنابراین روشن می‌شود که بداء اولاً و بالذات وصف علم است و ثانیاً و بالتبع به اراده و امر نیز اسناد داده می‌شود (اسماعیلی و دیگران، ۱۳۹۱: ۳).

در خصوص کاربرد این واژه برای خداوند نیز بایستی گفت به اتفاق عامّه و خاصّه، بداء به معنای

لغوی برای خداوند به کار نمی‌رود (سعدی و صلواتی زاده، ۱۳۹۲: ۱۴۱).

اما بداء در اصطلاح عبارت است از آشکارشدن امری از ناحیه خداوند برخلاف آن چه ظاهر بوده است که در واقع اولی را محو و دومی را اثبات کرده و خدا به هر دو حادثه آگاه است (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۳۸۱/۱).

گفتنی است بداء درباره خداوند به معنای دگرگون شدن تصمیم و اراده نیست؛ بلکه این لفظ همانند غضب و رضا در حق خدا استعمال مجازی دارد و «بدا الله» بدین معناست که از جانب او ظاهر شد (المفید، ۱۴۱۴: ۶۷). بنابراین بداء در اصطلاح چند معنا دارد:

الف: آشکارکردن و پدیدآوردن چیزی و حکم به هستی آن به سبب تقدیری جدید و تعلق اراده‌ای جدید به چیزی بر حسب شرایط و مصالح.

ب: ترجیح یکی از دو امر متقابل و حکم به هستی آن بعد از تعلق اراده غیرحتمی نسبت به هر دو امر. این ترجیح ناشی از برتری مصالح و شرایط یکی بر دیگری است. به عبارت دیگر، دو امر متقابل مورد نظر قرار گرفته‌اند و یکی به دلیل مصلحت و شروطی که دارد بر دیگری برتری می‌گیرد.

ج: از بین بردن چیزی که وجود آن در زمان معین و با لحاظ شرایطی مشخص و مصالحی خاص حتمی بوده است و نیز قطع استمرار وجود آن چیز بعد از سپری شدن آن زمان، شرایط و مصالح (طریحی، ۱۳۷۵: ۱/ ۴۵-۴۸؛ معرفت، ۱۴۱۰: ۲۷۶/۲).

۶ تبیین‌های فلسفی بداء

تفسیر بداء به ظهور بعد از خفاء، به اتفاق شیعه و اهل سنت مورد قبول نیست. آن چه مورد انکار اهل سنت قرار گرفته، شیعه نیز آن را مردود می‌داند و درحقیقت اختلاف شیعه و اهل سنت، اختلافی واقعی نیست. بنابراین نزاع میان اهل سنت و شیعه در مسأله بداء، لفظی است؛ زیرا محتوای بداء یک حقیقت قرآنی و مورد قبول همه مسلمانان است.

مرتب‌ه سوم: علمی است که به انبیاء و ملائکه تعلیم داده ولی حاکی از وقوع حوادث به صورت قطعی و حتمی نیست، بلکه اخبار از حوادثی دارد که وقوع آنها مشروط و معلق است و به جهت مصالحی، خداوند متعال آن شروط را به اطلاع نمی‌رساند (همان).

از نگاهی دیگر، علم الهی را می‌توان دارای دو مرتبه (با دو لوح) دانست؛ لوح محو و اثبات و لوح محفوظ. در لوح محفوظ هیچ‌گونه تغییری راه ندارد و آیه شریفه «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا أَنْ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» (حدید: ۲۲) اشاره به لوح محفوظ و ثبت همه وقایع در آن می‌کند. اما در لوح محو و اثبات، ممکن است بنا به شرایط و اوضاع حاکم بر فعل از جمله کارهای انسان، تغییر به وجود آید؛ همچنین آیه «يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَثْبُتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» (رعد: ۳۹) به آن اشاره می‌کند. این تغییر باعث تغییر در علم ازلی نیست؛ چراکه علم ازلی خدا در واقع همان علمی است که در لوح محفوظ به آن اشاره شده است (سبحانی، ۱۴۱۴: ۶۵-۶۲).

علامه طباطبایی نیز معتقد است: خداوند متعال دارای علمی است به اشیاء از جهت علت‌های تامه آنها. در این علم بداء رخ نمی‌دهد. همچنین او دارای سنخ دیگری از علم است که وابسته به شرایط و نبود موانع است. این علم ممکن است با ازبین رفتن شرط یا به‌وجود آمدن مانعی برخلاف آن چه از آن ظاهر شده گردد. این همان است که خداوند در قرآن تعبیر به «يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَثْبُتُ مَا يَشَاءُ» (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۱۱/۳۸۴).

بنابراین می‌توان گفت از دیدگاه اندیشمندان شیعه، بداء عبارت است از تغییر در یکی از مراتب علم الهی. این مرتبه عبارت است از همان لوح محو و اثبات که منشأ و ریشه پیدایش آن لوح محفوظ است. حال پس از تبیین دیدگاه برگزیده بداء از منظر اندیشمندان مسلمان، به حل تعارض علم الهی و اختیار بشر با کمک این آموزه اسلامی خواهیم پرداخت.

ولی بحث در این است که آیا اطلاق لفظ بداء بر خداوند صحیح است یا خیر؟ روایات فراوانی از اهل بیت علیهم السلام نقل شده که در آنها لفظ بداء به خداوند نسبت داده شده است. در متون روایی اهل سنت نیز روایاتی از رسول اکرم صلوات الله علیه و آله نقل شده که در آنها لفظ بداء به خداوند نسبت داده شده است (بخاری، بی‌تا: ۳۸۴/۲).

با وجود این، در میان آرای متفکران شیعی نیز اختلاف و تشتت در خصوص حقیقت بداء مشاهده می‌گردد (ر.ک: محمدی‌نیا، ۱۴۰۰: ۱۷۸-۱۵۸). از همین رو در این جا به بیان گزیده دیدگاه‌های آنان که به-عنوان دیدگاه برگزیده در این مسأله یاد می‌شود، اکتفا می‌گردد.

بداء درباره خداوند متعال به معنای علم بعد از جهل نیست؛ زیرا علم ذاتی الهی عین ذات اوست و هیچ چیزی از دایره علم الهی بیرون نیست. بنابراین، در علم ذاتی الهی هیچ‌گونه جهلی راه ندارد. همان‌گونه که بیان شد این مطلب به صراحت مورد تأکید آیات و روایات قرار گرفته است (کلینی، ۱۴۱۹: ۱۹۸/۱).

علم الهی دارای سه قسم و سه مرتبه است. مرتبه اول: علم مکنون الهی که احدی بر آن اطلاع ندارد، بداء در این علم واقع نمی‌گردد؛ زیرا این علم عین ذات الهی است و تغییر در ذات الهی محال است. بلکه بداء از این علم ناشی می‌شود؛ به این معنا که علم مکنون الهی به تغییر مصالح در حوادث، باعث ایجاد بداء در مرتبه سوم علم می‌شود. پس منشأ بداء علم مکنون الهی است، درحالی‌که مورد بداء، مرتبه سوم علم است.

مرتب‌ه دوم: علمی که به انبیاء و ملائکه تعلیم داده که حاکی از وقوع برخی حوادث به صورت قطعی و حتمی است. در این علم نیز بداء تحقق پیدا نمی‌کند؛ زیرا خداوند متعال، انبیاء و ملائکه خویش را تکذیب نمی‌کند. تفاوت این علم با مرتبه اول در این است که این علم منشأ بداء نیست.

۷ بداء، به مثابه راه حل مناقشه علم پیشین الهی و اختیار بشر

همان گونه که پیش از این اشاره شد، بداء در لغت به معنای ظهور پس از خفاء است؛ یعنی ابتدا مسأله روشن نبوده و سپس روشن شده است. بدیهی است که بداء به این معنا درباره خداوند جاری نیست؛ چراکه مستلزم آن است که خدا در ابتدا به چیزی علم نداشته و سپس علم پیدا کرده باشد. شیعه قائل به کاربرد این معنا از بداء برای خداوند نیست؛ زیرا از نظر شیعه، همان طور که از بسیاری از آیات برمی آید، (آل عمران: ۵؛ ابراهیم: ۳۸) علم خداوند به هر چیزی احاطه دارد.

همچنین مذهب شیعه براساس آیات و روایات گوناگون، معتقد است سرنوشت انسان ممکن است با اعمال صالح یا بد تغییر کند. به تعبیر دیگر، اعمال انسان‌ها در تغییر سرنوشت تکوینی آن‌ها تأثیرگذار است. مثلاً آیه ۱۱ سوره رعد صریحاً می‌گوید تغییر سرنوشت انسان‌ها به دست خود آن‌هاست. یا اگر شکر کنید خداوند نعمت‌ها را افزون می‌کند (ابراهیم: ۷).

علاوه بر این، آیاتی در قرآن صریحاً دعا را تأثیرگذار می‌دانند و این مسأله در روایات نیز بسیار مطرح شده که پیش از این مورد اشاره واقع شد. آن‌چنان که در برخی روایات، دعا باعث ردّ قضا دانسته شده است و نیکی کردن باعث طولانی شدن عمر برشمرده شده است. رسول خدا (ص) در این زمینه فرموده است: لَا يَرُدُّ الْقَضَاءَ إِلَّا الدُّعَاءُ وَ لَا يَزِيدُ فِي الْعَمْرِ إِلَّا الْبِرُّ» (ناصف، ۲۰۰۸: ۱۱۱/۵).

بر اساس این، بداء نوعی نسخ در تکوین است. همچنان که نسخ در تشریح امکان دارد و هم در تکوین، بداء را می‌توان همان نسخ در تکوین نامید. چنانکه از آیات و روایات نیز استفاده می‌شود. بنابراین، بداء نوعی نسخ در تکوین قلمداد می‌شود و

یکی از آیات مربوط به آن، آیه ۳۹ سوره رعد است: «يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ».

البته از نظر امامیه، بداء در تقدیر و قضا و قدر غیرحتمی (لوح محو و اثبات) جاری است نه حتمی (لوح محفوظ). به تعبیر دیگر، قضای الهی دوگونه است: حتمی و غیرحتمی (معلق). بداء در دومی جاری می‌شود؛ یعنی در قضایی که تحقق آن معلق است و منوط به بسیاری از رخدادها و کارها می‌باشد.

مثلاً تقدیر بیمار این است که اگر مداوا نشود، بمیرد؛ با مداوا کردن او، این مرگ تغییر می‌کند. این نکته از آیات قرآن نیز برمی آید. زیرا از نظر آیات قرآن (نظیر: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ (انعام: ۲)) استفاده می‌شود که اجل دو گونه است: اجل (به طور مطلق) و اجل مسمی. درواقع اجل به معنای نخست، همان تقدیر معلق، و به معنای دوم، همان تقدیر حتمی است.

با توجه به این نکات روشن می‌شود که مقصود از بداء از نظر شیعه، این است که کارهای نیک و بد انسان باعث تغییر سرنوشت او می‌شود و خداوند با توجه به کارهای انسان ممکن است در امور تکوینی او تغییری ایجاد کند. مثلاً عمر کوتاه او را به دلیل کارهای نیکش افزون کند یا برعکس. از این جهت، وقتی شیعه درباره خدا به بداء اعتقاد پیدا می‌کند، به معنای آن نیست که خدا قبلاً به چیزی آگاه نبوده و سپس برای او روشن شده است. بلکه اطلاق این لفظ به خداوند، اساساً از باب مجاز است و مقصود، تأثیر اعمال انسان‌ها در امور تکوینی است. از این رو می‌توان، آن را جزء قوانین و سنن الهی برشمرد. با این توضیح، روشن می‌شود که خداوند علاوه بر به رسمیت شناختن اختیار انسان در کارهایش، امکان تغییر در سرنوشت تکوینی‌اش را نیز به او عطا کرده است (العاملی، ۱۴۱۴: ۲۱۹/۲-۲۵۱).

۸ بداء؛ تفسیری برتر از گشودگی آینده

با توجه با آن چه تاکنون مطرح شد، درمی‌یابیم که گشوده‌دانستن آینده و نیز اختیار انسان، براساس آموزه بداء نیز امکان‌پذیر است، اما نه آن گونه که در الهیات گشوده مطرح است؛ چراکه از نظر مدافعان الهیات گشوده (و نیز الهیات پویشی) که با اعمال محدودیت بر صفات خدا، علم، اراده و قدرت مطلق الهی را رد می‌کنند، تغییر تصمیم یا برنامه خدا در جهان امری طبیعی و ناشی از محدودیت علم، اراده و قدرت خدا قلمداد می‌شود.

همچنین آن‌ها بر این باورند که با کسب تجارب جدید، علم خداوند بیشتر و تغییر در برنامه یا تصمیمات او حاصل می‌شود. الهی‌دانان گشوده بر همین اساس، علم خدا و آینده جهان را گشوده می‌دانند و تعیین سمت و سوی آینده را به اختیار و اراده انسان و فقدان علم خداوند مستند می‌کنند (دیباچی و محمدی نیا، ۱۳۹۸).

آموزه بداء در این حقیقت که «ممکن است خداوند تصمیم یا برنامه‌ای را تغییر دهد» با الهیات گشوده، اشتراک نظر دارد. اما این نکته را نه به محدودیت علم یا قدرت خداوند، بلکه باز هم به خود صفات خداوند، از جمله صفت حکمت و عدالت او مستند می‌کند. به این معنا که خداوند در عین داشتن علم و قدرت مطلق و بدون هیچ‌گونه محدودیتی، برنامه یا تصمیمی را زمینه‌سازی و فراهم می‌کند، اما سنت‌ها و قوانینی دارد که براساس آن‌ها کارهای انسان در تغییر و تحصیل امور تکوینی تأثیرگذار می‌شود.

از این رو خداوند، دانسته و آگاهانه تصمیم یا برنامه‌ای را که به سمت تحقق امری تکوینی در حرکت بود، به دلیل عملی که از انسان صادر می‌شود، به نوعی تغییر می‌دهد. چنان که گذشت، مثلاً عمر انسانی را که رو به اتمام بود، به دلیل عمل نیک خاصی که از وی سرزده، افزون می‌کند یا به عکس.

براساس این آموزه، برخلاف تعالیم الهیات گشوده، مطلق علم الهی دچار نقصان، محدودیت، تغییر و یا توسعه نمی‌گردد؛ چراکه برای علم الهی مراتبی ترسیم شده که تنها در یکی از مراتب آن و به دلیل اقتضای متعلق آن علم، قضایای مشروط واقع شده است. البته در همین علم نیز خداوند به تمامی احتمالات مترتب بر قضایای مشروط، عالم است؛ علاوه بر اینکه علم او در طول نظام اسباب و مسببات به وضعیت نهایی آن فعل تعلق گرفته است.

همچنین از دیگر نکاتی که منجر به برتری آموزه بداء بر تفکر گشودگی آینده و خداوند شده است، انسجام و سازگاری این آموزه با حفظ اطلاق قدرت و حاکمیت خداوند است؛ چراکه براساس تفکر گشودگی، دیگر نمی‌توان به خدای حاکم و قادر مطلق قائل بوده و بایستی صفت حاکمیت و قدرت خداوند را دچار محدودیت نمود. درحالی‌که با کمک آموزه بداء می‌توان دریافت که خداوند همچنان بر همه جوانب و جزئیات عالم، علم و احاطه دارد، اما در این مسیر، اختیار و نقش انسان در تعیین سرنوشتش نفی نشده است.

از همین رو، برخلاف ادعای الهی‌دانان گشوده که خداواری کلاسیک و سنتی را منتهی به جدایی خداوند از عالم و بی‌نقش بودن انسان در آینده‌اش می‌دانند، بایستی تصریح کرد که براساس اصل بداء، بشر توانایی تغییر سرنوشت خود را داراست و پرونده اعمال او همچنان باز است؛ چراکه می‌توان باور به بداء را به عبارت دیگر، باور به قضای مشروط دانست. از همین رو، انسان می‌تواند برای خود نقش و تأثیر در آینده‌اش را متصور شده و با امید به تغییر، تطور و تکامل به هستی خویش معنا بخشد.

همچنین برخلاف الهیات گشوده، با کمک اصل بداء می‌توان دریافت که عالم هستی همچنان تحت سلطنت و قدرت خداست و برخلاف اعتقاد یهود که قائل به خشک شدن قلم تقدیر الهی است، اراده الهی در تمام اشیا نافذ و کارگر است. علاوه بر این که با این اصل روشن می‌شود که علم الهی با علم

انسان‌ها تصمیم به انجام آن دارند، گشوده و نامتعیّن است. آن‌ها ضمن انکار علم پیشین قطعی خداوند، به افعال اختیاری انسان‌ها در آینده، صفت امکانی و احتمالی را در خصوص علم الهی به این وقایع نسبت می‌دهند و با بیان اینکه علم الهی هم‌ارز با واقعیت است، سعی در اثبات علم انفعالی برای خداوند بوده و آن را تابع می‌دانند.

این نگاه مورد انتقاد بسیاری از اندیشمندان مسیحی قرار گرفته و توسط برخی از پژوهشگران مسلمان نیز مورد نقد و بررسی واقع شده است. در این پژوهش پس از تبیین آموزه گشودگی، اصل بداء به‌عنوان یک مدلی موفق در مقایسه با آموزه گشودگی در حل مسأله علم پیشین الهی و اختیار انسان معرفی گردیده است. با این تفاوت که انسان با تمسک به این آموزه شیعی، در دام اشکالات و تعارضات بسیاری که الهیات گشوده با آن‌ها مواجه شده، نیفتاده و مهم‌تر آنکه از سنت دینی مرسوم نیز فاصله نخواهیم گرفت.

براساس آن چه که از منظر اندیشمندان شیعی مطرح شد، علم الهی، مطلق و خطاناپذیر بوده و فقط در مرتبه سوم علم الهی است که بداء رخ می‌دهد. به این دلیل که منوط به تحقق شروط و یا رفع موانع است. البته این وابستگی علم الهی در این مرتبه با اختیار خداوند و از روی حکمت و عدالت صورت گرفته است. اما در علم ذاتی و مکنون خداوند، نسبت به تمامی حالات ممکن برای تحقق شروط و رفع موانع علم الهی تعلق گرفته و سرنوشت نهایی نیز فقط برای خداوند معلوم است.

همچنین از نظر ایشان، قضای الهی دوگونه است؛ حتمی و غیرحتمی و بداء در قسم دوم جاری است. براساس این اصل، کارهای نیک و بد انسان باعث تغییر سرنوشت او می‌گردد و با این تفسیر، می‌توان علاوه بر به رسمیت شناختن اختیار انسان در انجام کارهایش، امکان تغییر سرنوشت تکوینی‌اش را نیز به او عطا کرد؛ همچنان که اطلاق علم و اراده خداوند نیز حفظ شده است.

بندگان تفاوت اساسی دارد، چرا که دریافتیم که در علم بندگان و حتی انبیاء بداء رخ می‌دهد و نه علم ازلی خداوند، درحالی که الهی‌دانان گشوده علم الهی را همانند علم بشر قابل تغییر و توسعه می‌دانند.

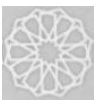
یکی دیگر از لوازم اعتقاد به بداء این است که سعادت و شقاوت فردی و اجتماعی انسان‌ها به دست خودشان رقم می‌خورد و هیچ‌گونه جبری بر جوامع حاکم نیست که این موضوع نیز به اثبات مختار بودن بشر و حل مناقشه علم پیشین خداوند و اختیار بشر کمک می‌کند.

بنابراین آموزه بداء، از یک سو، علم، اراده و قدرت مطلق الهی را حفظ می‌کند و از سوی دیگر، نه فقط اختیار و اراده آزاد بشر را حفظ می‌کند، که آن را ارتقا نیز می‌دهد. این آموزه یا تفکری که این آموزه را در درون خود دارد، براساس این دو جنبه مهم بر الهیات گشوده که منجر به محدودیت علم و اراده و قدرت خداوند می‌شود، برتری دارد (میرصدری و نصیری، ۱۳۹۷: ۱۹).

۹ نتیجه‌گیری

خداپاوری گشوده، جنبشی الهیاتی است که در اواخر قرن بیستم میلادی از دل سنت اوانجلیکال مسیحی سر برآورد و دغدغه ترسیم مدلی از فعل خداوند را در عالم داشت که بتواند براساس آن تعارض و ناسازگاری موجود در الهیات سنتی، یعنی بین اراده آزاد/ اختیار بشر و علم پیشین و مطلق الهی را رفع کند. این تفکر که رویکردی نوین در عرصه الهیات و فلسفه دین به‌شمار می‌رود، دیدگاه‌هایی را مطرح کرده که هم به لحاظ فلسفی و هم به لحاظ الهیاتی و کلامی توجه و انتقاد بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده است.

در خصوص علم خداوند به آینده، آن‌ها بر این باورند که خداوند نسبت به گذشته و حال علم جامع و قطعی دارد، اما آینده به‌طور کامل متعیّن نشده است؛ لذا علم خداوند به آینده تا اندازه‌ای قطعی و مشخص (بسته) و تا اندازه‌ای نامتعیّن نامشخص (گشوده) است؛ چراکه آینده نسبت به آن چه

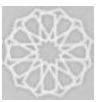
در حل تعارض علم الهی و اختیار بشر به شمار می-
آید.

بنابراین، براساس آن چه در این پژوهش مطرح
شد، می‌توان گفت آموزه اسلامی بداء مدل موفق‌تری

منابع

- سعدی، محمدجواد، صلواتی زاده، مسعود (۱۳۹۲)، **بداء و نقد نظریه سلفیون معاصر**، فصل-نامه علمی پژوهشی پژوهش‌های اعتقادی کلامی، ۱۱/۳.
- شهرستانی، عبدالکریم (بی‌تا)، **الملل و النحل**، ج ۱، بیروت: دارالمعارف.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۳)، **المیزان فی تفسیر القرآن**، ج ۱۱ قم: جامعه مدرسین.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ش)، **مجمع البحرین**، تحقیق سید احمد حسینی، تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۲ق)، **القاموس المحيط**، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۹ق)، **أصول الکافی**، تصحیح و تعلیق محمد جعفر شمس‌الدین، قم: دارالتعارف للمطبوعات، ج ۲.
- محمدی نیا، عیسی (۱۴۰۰)، **تبیین علم و مشیت الهی و رابطه آن‌ها با اختیار بشر در الهیات گشوده (با تأکید بر دیدگاه جان ساندرز) و نقد آن بر مبنای فلسفه صدرایی (رساله دکتری)**، تهران: دانشگاه تهران.
- معرفت، محمدهادی (۱۴۱۰ق)، **التمهید فی علوم القرآن**، قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، ج ۳.
- میرصدری، سعیده، نصیری، منصور (۱۳۹۷)، **بررسی و نقد آموزه گشودگی در حل تعارض علم الهی و اختیار بشری**، جستارهای فلسفه دین، ۲/۷: ۱۴۹-۱۲۹.
- ناصر، منصور علی (۲۰۰۸م)، **التاج الجامع للأصول فی أحادیث الرسول**، بیروت: دارالخلافة.
- قرآن کریم.
- ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق)، **معجم مقاییس اللغه**، قم: مکتب الأعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۸ق)، **لسان العرب**، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- اسماعیلی، محمدعلی، احمدی اصفهانی، سید محمد مهدی (۱۳۹۱)، **بررسی تطبیقی مسأله بداء در اندیشه غالب متکلمان و فلاسفه شیعه**، پژوهش-نامه حکمت و فلسفه اسلامی، ۴۲/۱۱: ۱۱۵-۱۴۲.
- العاملی، شیخ محمد مکی (۱۴۱۴ق)، **الالهیات علی هدی الکتاب و السنّه و العقل**، قم: مؤسسه الامام الصادق علیه اسلام، ج ۲.
- المفید، محمد بن نعمان (۱۴۱۴ق)، **تصحیح الاعتقادات الشیعه**، قم: دارالمفید.
- المقری الفیومی، احمد بن محمد بن علی (۱۴۰۵ق)، **المصباح المنیر**، دارالهجره.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (بی‌تا)، **صحیح البخاری**، بی‌جا: بی‌نا.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ق)، **الصّحاح**، بیروت: دارالعلم للملایین.
- دیباچی، سید محمدعلی، محمدی نیا، عیسی (۱۳۹۸)، **نقد و بررسی نسبت علم الهی با اختیار انسان در الهیات گشوده بر مبنای فلسفه صدرایی**، جستارهای فلسفه دین، ۱/۸: ۱۰۴-۸۳.
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم (۱۴۱۲ق)، **مفردات الفاظ القرآن الکریم**، دمشق: دارالقلم.
- سبحانی، جعفر (۱۴۱۴ق)، **البداء فی ضوء الکتاب و السنّه**، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

- Belt, Thomas (2002). *Open Theism and the Assemblies of God*. Assembly of God Missionary, Beirut, Lebanon, Summer.
- Boyd, Gregory A, David Hunt, William Lane Craig, and Paul Helm. (2001). *Divine foreknowledge: Four views*. Inter Varsity Press.
- Boyd, Gregory A. (2002). 'Christian love and academic dialogue: A reply to Bruce War.' *Journal of the Evangelical Theological Society* 45(2): 233.
- Clarke, W. Norris (1973). "A New Look at the Immutability of God." In *God, Knowable and Unknowable*, edited by Robert J. Roth. New York: Fordham University Press.
- Gardoski, Kenneth M. (2011). *Open Theism*, Babtist Bible Seminary, Clarks Summit Pa.
- Hasker, William (1989). *God, Time, and Knowledge*, New York: Cornell University Press.
- Pinnock, Clark, Richard Rice, John Sanders, William Hasker and David Basinger (1994). "The Openness of God: A Biblical Challenge to the Traditional Understanding of God" Downers Grove: Intervarsity Press.
- Pinnock, Clark. (1996). *God's Sovereignty in Today's World*, Princeton: Theology Today, 53/1.
- Pinnock, Clark. (2003). *Open Theism: "What is this? A new teaching? and with authority"* (MK 1:27), Ashland Theological Journal.
- Sanders, John. (1998). *The God Who Risks: A Theology of Providence*, Downers Grove: Intervarsity Press.
- Sanders, John (2007). *An Introduction to Open Theism*, Reformed Review, 60/ 2.
- Wellum, Stephan J. (2002). *Divine sovereignty-omniscience inerrancy, and open theism: An evaluation*, *Journal of the Evangelical Theological Theism*.